

Róźiewicz, Jerzy

"I. P. Pawłow w wspomnianijach sowriemiennikow", Leningrad 1967;
"Fizjologiczeskaja szkoła I. P. Pawłowa. Portriety i charakteristiki sotrudnikow i uczenikow", Dmitrij Grigorjewicz Kwasow, Aleksandra Konstatinowna Fiedorowa-Grot, Leningrad 1967 :
[recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 14/1, 140-143

1969

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

František Náhlovský, Antonín Slaviček, Josef Dittrich i inni, oraz ich stosunek do „Wendyjskiego Seminarium”, które było także ważnym ośrodkiem kontaktów niemiecko-słowiańskich oraz punktem oparcia dla lużyckiego odrodzenia narodowego.

Działalność lużyckich oświeceniowców, jak Franc Jurij Lok, Jakub Žur i Mikławš Fulk, oraz twórcy porównawczej gramatyki języków słowiańskich i orędownika badań w Czechach nad Łużycami, Josefa Dobrovský'ego — również została przedstawiona z nowego punktu widzenia. Uzupełniono i pogłębiono bowiem dotychczasowe wyniki badań nad oddziaływaniem oświecenia józefińskiego w Czechach i Górnych Łużycach (ss. 9—85).

Ostatni rozdział pracy zawiera ocenę zasług Václava Hanka około lużyckiego odrodzenia narodowego oraz zarys historii lużyckiego związku seminarzystów „Serbovka” w Pradze (ss. 190—215).

Wreszcie dochodzą końcowe uwagi zestawiające wyniki badań, wykaz źródeł i literatury, spis wykorzystanych archiwów, zbiór skrótów, indeksy miejscowości i osób (ss. 216—264). Na ilustracjach są przedstawione osoby: B. Bolzano, F. J. Lok, J. Dobrovský, F. Přihonský, V. Hanka, oraz budynki: „Wendyjskie Seminarium” w Pradze i fundacja katedralna św. Piotra w Budziszynie.

Praca to bardzo szczegółowa, lecz interesująca i gładko napisana. Indeksy miejscowości i osób wskazują na bogactwo wykorzystanego materiału. Spotykamy również kilka nazwisk polskich.

Postać Bolzana, jakkolwiek centralna, zajmuje tu stosunkowo niewiele miejsca. Dała ona prawdopodobnie pierwszy impuls do pracy, która później rozrosła się poza projektowane granice — do obszernego i cennego studium o stosunkach kulturalnych niemiecko-słowiańskich na określonym terytorium w przeciągu dwóch wieków. W pracy wykorzystano dotychczas nie ogłoszone lub nie znane albo mało zbadane materiały źródłowe z archiwów i bibliotek w Czechosłowacji oraz w Niemieckiej Republice Demokratycznej.

Henryk Moese

I. P. Pawłow w *wspominaniach współczesników*. Izdatielstwo „Nauka”, Leningrad 1967, ss. 384, tabl. 9.

D[mitrij] G[rigorjewicz] K[wásow], A[leksandra] K[onstantinowna] Fiedorowa-Grot, *Fizjologiczeskaja szkoła I. P. Pawłowa. Portriety i charakteristiki sotrudnikow i uczenikow*. Izdatielstwo „Nauka”, Leningrad 1967, ss. 299, tab. 10.

W 1967 r. wydano w Leningradzie dwie bardzo wartościowe książki poświęcone Iwanowi Pawłowowi.

Pierwsza z nich, *Pawłow we wspomnieniach współczesnych*, została opracowana w Instytucie Fizjologii, im. I. P. Pawłowa i Archiwum Akademii Nauk ZSRR oraz w Instytucie Medycyny Doświadczalnej Akademii Nauk Medycznych ZSRR. Publikacja ta zawiera 62 wspomnienia kolegów, uczniów, krewnych i przyjaciół wielkiego fizjologa; wiele z tych wspomnień opublikowano po raz pierwszy. Całość materiału podzielono na trzy części: pierwsza, najobszerniejsza zawiera wspomnienia rosyjskich uczonych — uczniów i kolegów Pawłowa, w drugiej mieszczą się wspomnienia zagranicznych uczonych, w trzeciej zaś wspomnieniami o Pawłowie dzielą się jego krewni, przyjaciele i artyści. Do tekstu wspomnień dołączono krótkie komentarze. Wydawnictwo zawiera także liczne, nie publikowane dotąd fotografie.

W zbiorze znalazło się też wspomnienie znakomitego polskiego fizjologa, członka PAN Jerzego Konorskiego. Prof. Konorski w swoim wspomnieniu stara się m.in. wyliczyć zespół właściwości umysłu i rysów charakteru, który — jego zdaniem — składał się na genialność Pawłowa i który mógłby tłumaczyć wyniki jego pracy.

Z dołączonego komentarza dowiadujemy się, że wspomnienie to wygłosił prof. Konorski na posiedzeniu Polskiego Instytutu Kultury w Londynie w 1949 r. i następnie je opublikował w „British Medical Journal” (nr 4634, 1949). Dla ścisłości warto przypomnieć, że niemal identyczną wersję wspomnienia opublikował prof. Konorski bezpośrednio po śmierci Pawłowa w popularnonaukowym dwutygodniku „Wszelki świat” (nr 3/1936).

Dodajmy też, że w 1933 r. Stefan Miller część obszernego artykułu poświęcił osobie Pawłowa, w bardzo ciepłych słowach charakteryzując uczonego w życiu prywatnym i w laboratorium¹.

Druga publikacja poświęcona *Fizjologicznej szkole Pawłowa* powstała w Instytucie Historii Przyrodoznawstwa i Techniki AN ZSRR. Wiadomo, że sława naukowa Pawłowa ściągała do jego laboratoriów uczonych nie tylko z Rosji, ale z różnych stron świata. Większość z nich interesowała się problemami fizjologii trawienia. Innych przyciągnęły badania Pawłowa nad fizjologią wyższych czynności nerwowych.

Autorzy publikacji postawili sobie za cel zebrać nazwiska współpracowników i uczniów Pawłowa. Chodziło im też o odpowiedź na kilka pytań: kim byli ci współpracownicy i uczniowie Pawłowa; jakimi drogami trafili do Instytutu Medycyny Doświadczalnej, do Wojskowej Akademii Medycznej, do laboratoriów Akademii Nauk; jak długo pracowali w tych zakładach pod kierownictwem Pawłowa; kim zostali następnie i jak odbiły się w ich działalności naukowej kontakty z genialnym uczonym; dokąd, w jakie miasta i kraje, w jakie laboratoria, szpitale, szkoły roznieśli oni myśli, metody i zainteresowania swojego znakomitego kierownika i jego naukowego zespołu. Odpowiedzi na te pytania znajdzie czytelnik w ponad 250 charakterystykach przedstawionych osób.

W liczbie tej mieszczą się także nazwiska Polaków. Współpracownikiem Pawłowa był Marceł Nencki jako kierownik oddziału chemicznego w Instytucie Medycyny Doświadczalnej. Uczniem i asystentem był w latach 1895—1899 Leon Popielski, od 1899 r. kierownik Katedry Farmakologii Eksperymentalnej na uniwersytecie we Lwowie. Zasiłki naukowe Leona Popielskiego są w Polsce raczej mało znane. Na tym miejscu przypomnijmy, że opisał on odruchy trawienia o tzw. krótkim łuku odruchowym, z ośrodkami w okolicy odzwiernikowej i w trzustce; wykazał też pierwszy, że histamina jest najsilniejszym bodźcem wydzielniczym dla soku żołądkowego. Był więc niejako prekursorem odkrycia hormonów przewodu pokarmowego.

Abram Wirszubski w końcu lat dziewięćdziesiątych XIX w. pracował w Instytucie Medycyny Doświadczalnej i pod kierownictwem Pawłowa napisał rozprawę doktorską, obronioną w 1900 r. Od 1902 r. przebywał w Wilnie, pracując do wybuchu II wojny światowej w żydowskim szpitalu jako główny lekarz oraz w szpitalu kolejowym na stanowisku neuropatologa. W 1925 r. Wileńskie Towarzystwo Lekarskie, obchodząc 120-lecie, zaszczyliło Wirszubskiego honorowym członkostwem.

Zygmunt Wulfson z Łodzi praktykował w Instytucie Medycyny Doświadczalnej od 1896 r. do 1900 r. Zebrał on ciekawe materiały, które następnie posłużyły Pawłowowi i jego współpracownikom do dalszych badań. Po 1900 r. Wulfson praktykował jako lekarz w Warszawie.

Badaniami nad wytwarzaniem odruchów warunkowych przy podrażnieniach termicznych zajmował się w Instytucie Medycyny Doświadczalnej na przełomie lat 1907 i 1908 szwajcarski neurolog pochodzenia polskiego Mieczysław Minkowski.

W końcu października 1931 r. na zaproszenie Pawłowa przyjechali do Instytutu Fizjologii AN ZSRR dwaj młodzi polscy fizjolodzy: Stefan Miller i Jerzy Konorski. Obaj już wcześniej, bo w 1928 r., rozpoczęli niezależnie od Pawłowa badania nad

¹ Por.: S. Miller, *Lekarze i naukowcy w ZSRR. Wrażenia z podróży naukowej*. „Warszawskie Czasopismo Lekarskie”, nry 1—8/1933. O Pawłowie por. ss. 185—187.

odruchami warunkowymi. Badania przyniosły im sukces, wykryli bowiem odruchy warunkowe II typu tzw. instrumentalne. Swoimi osiągnięciami postanowili podzielić się z Pawłowem. Między wielkim uczonym a polskimi naukowcami wywiązała się korespondencja². Wczesną jesienią 1931 r. Pawłow zaprosił Millera i Konorskiego do swoich laboratoriów w Leningradzie. Pasporty na wyjazd otrzymali wkrótce, sława naukowa Pawłowa przełamywała bowiem bariery nieufności, jakie istniały w owym czasie między obydwoma państwami. Jak wspominał w rozmowie z recenzentem prof. Konorski, owo zaproszenie w polskich sferach naukowych wywołało sporą sensację i przed dwoma polskimi fizjologami „otwierało wszędzie drzwi”, zarówno w ich ojczyźnie, jak i w kraju Pawłowa³.

Miller wrócił do Polski po 4 miesiącach, Konorski pracował w laboratoriach Pawłowa prawie dwa lata: do Warszawy powrócił dopiero w lecie 1933 r. Obaj polscy uczeni zebrali w Związku Radzieckim dużo materiałów doświadczalnych i bliżej zapoznali się z metodą badań, prowadzonych przez Pawłowa i jego współpracowników. Wynikiem ich pobytu w ZSRR były prace naukowe opublikowane w piśmiennictwie radzieckim (patrz s. 132 książki Kwasowa i Fiedorowej-Grot) i polskim („Wszzechświat”, „Warszawskie Czasopismo Lekarskie”).

Wkrótce po powrocie Konorskiego, we wrześniu 1933 r., odbył się w Poznaniu XIV Ogólnopolski Zjazd Lekarzy i Przyrodników, połączony ze zjazdem słowiańskim. Na zjeździe tym prof. Konorski wraz z S. Millerem wygłosili 4 referaty, w których zawarli wiele danych ze swych badań w laboratoriach Pawłowa. Na zjazd przybyła także czteroosobowa delegacja radziecka. Wśród jej członków był znakomity neurolog, anatom i histolog radziecki Boris Ławrientjew — współpracownik Pawłowa w Instytucie Medycyny Doświadczalnej. Wygłosił on na zjeździe dwa referaty i wziął kilkakrotnie udział w dyskusjach nad innymi referatami. Ławrientjew wygłosił także 19 września 1933 r. na wspólnym posiedzeniu Warszawskiego Towarzystwa Lekarskiego i Towarzystwa Anatomicznego referat na temat budowy tkanki nerwowej. Wszystkie wystąpienia Ławrientjewa w Polsce zakończyły się dużym sukcesem naukowym⁴.

J. Konorski i S. Miller nie ograniczyli się tylko do wystąpienia na zjeździe w Poznaniu: kilkakrotnie na specjalnie organizowanych odczytach oraz w licznych rozmowach prywatnych dzielili się wrażeniami z pobytu w ZSRR i wynikami dokonanych tam badań.

Nawiązana znajomość z Pawłowem i jego współpracownikami trwała dalej. W 1934 r. w związku z 85 rocznicą urodzin wielkiego uczonego J. Konorski wyjechał ponownie do Związku Radzieckiego. Spotkanie z Pawłowem było bardzo serdeczne. W rok później Pawłow przysłał Konorskiemu specjalne zaproszenie na mający się

² Archiwum i Instytut Fizjologii im. I. P. Pawłowa AN ZSRR zamierza wydać korespondencję Pawłowa.

³ Wiele wiadomości o kontaktach S. Millera i J. Konorskiego z Pawłowem autor recenzji zdobył drogą bezpośredniego wywiadu przeprowadzonego z prof. Jerzym Konorskim. Za uzyskane informacje składam prof. J. Konorskiemu serdeczne podziękowanie.

⁴ W skład delegacji radzieckiej obok B. Ławrientjewa wchodził: Aleksy Abrikosow — anatomopatolog, członek AN ZSRR i od 1935 r. członek korespondent PAU, Julia Miendielewa — kierownik Instytutu Ochrony Macierzyństwa w Leningradzie oraz prof. B. Bagdasarow. O pobytku uczonych radzieckich w Polsce informowała ówczesna prasa codzienna i czasopisma naukowe. Prof. J. Konorski określił referaty Ławrientjewa jako znakomite. Na zjazd miał także przyjechać inny uczeń i współpracownik Pawłowa Aleksandr Paładin — w tym czasie dyrektor Biochemicznego Instytutu AN ZSRR i wiceprezydent Wszzechukraińskiej Akademii Nauk (por. „Gazetę Polską” z 10 IX 1933). Paładin przebywał w Warszawie przejazdem w listopadzie tegoż roku i wtedy na zaproszenie Warszawskiego Towarzystwa Lekarskiego wygłosił referat (por.: „Dokumenty i Materiały do Historii Stosunków Polsko-radzieckich”. T. 6. Warszawa 1967, s. 138).

odbyć w ZSRR Międzynarodowy Kongres Fizjologów. Niestety Konorski nie skorzystał z zaproszenia, przeszkodą był brak odpowiednich funduszków na wyjazd⁵.

Wkrótce zmarł Pawłow. Dzieło jego kontynuowali liczni uczniowie i współpracownicy. Z niektórymi Konorski utrzymywał kontakt poprzez wymianę wydawnictw i korespondencję. Szczególnie przyjacielskie więzy łączyły go z Aleksandrem Dolinem. Nić korespondencyjna została zerwana w ostatnich latach przed wybuchem II wojny światowej: w okresie nasilenia beriowszczyzny pisanie listów do Polski było niemiłe widziane. Ponownie Konorski nawiązał kontakt z fizjologami radzieckimi w czasie wojny pracując w latach 1940—1944 w stacji biologicznej w Suchumi.

Tragiczne były losy Stefana Millera. W recenzowanych wydawnictwach znajdujemy wiadomość, że Miller zginął w walce z okupantem niemieckim w 1940 r. Wiadomość ta jest błędna, Miller bowiem wraz z żoną zmarli śmiercią tragiczną w 1943 r.

Sławę szkoły Pawłowa na ziemiach polskich rozpowszechniali także pracujący tutaj jego współpracownicy i uczniowie-Rosjanie. Byli to: Aleksandr Żandr, w latach 1897—1905 docent i profesor Uniwersytetu Warszawskiego; Nikołaj Bekker, pułkowy lekarz w Białymstoku, a następnie starszy ordynator szpitala w twierdzy modlińskiej; Konstanty Krzyszkowski, w końcu 1913 r. pracujący w laboratorium Napoleona Cybulskiego w Krakowie; Wasyl Kudrewicki, w latach 1896—1911 kierownik Katedry Terapii Klinicznej Uniwersytetu Warszawskiego i wieloletni dziekan Wydziału Lekarskiego; Iwan Cytowicz, ordynator Wojskowego Szpitala Ujazdowskiego w Warszawie; Wasyl Czagowiec, lekarz wojskowy w polskich guberniach.

Obie publikacje odznaczają się sumiennością opracowania; zaopatrzone są w liczne fotografie, wykazy bibliograficzne, spisy źródeł i wstępy. Wzajemnie się uzupełniając, dają obraz wielkiego uczonego, sumiennego badacza, wiernego swoim zasadom we wszystkich dziełach i myślach, serdecznego i uważnego przyjaciela, gotowego okazać pomoc każdemu, kto tej pomocy od niego potrzebował⁶.

Jerzy Różewicz

G. K. T. Conn, H. D. Turner, *The Evolution of the Nuclear Atom*. Iliffe Books, London 1965, ss. 21 + 266, ilustr.

Praca dra Conna, profesora fizyki uniwersytetu w Exeter, oraz dra Turnera z uniwersytetu w Sheffield stanowi pierwszą pozycję z czterech książek wydawnictwa Iliffe Books, poświęconych historycznemu rozwojowi poglądów i osiągnięć nauki w dziedzinie budowy materii, teorii kwantów i mechaniki falowej.

Współczesny obraz budowy atomów, uchodzących dawniej za podstawowe i niezmiennie cegiełki materii, datuje się od prac doświadczalnych nad promieniotwórczymi właściwościami pierwiastków chemicznych, chociaż hipotezy na temat struktury materii są znacznie wcześniejsze. Badania nad cząstkami *alfa* i *beta* oraz

⁵ Międzynarodowy Kongres Fizjologów pod przewodnictwem Pawłowa odbył się w Leningradzie i w Moskwie w dniach 9—17 VII 1935. Na kongres z Polski wyjechała liczna delegacja (por.: J. R ó z i e w i c z, *Kontakty naukowe polsko-radzieckie 1919—1939*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, nr 4/1967, s. 786).

⁶ W Związku Radzieckim obok powyżej recenzowanych publikacji ukazały się ostatnio dwie prace: K. A. Lange, *Oczek historii Instytutu Fizjologii imieni I. P. Pawłowa*. Leningrad 1968; D. A. Birjukow, *I. P. Pawłow*. Moskwa 1967. Pierwsza z nich przedstawia historię rozwoju Instytutu Fizjologii im. I. Pawłowa od chwili zorganizowania w 1864 r. w ramach rosyjskiej Akademii Nauk jednoosobowego laboratorium do dni dzisiejszych. Instytucja ta, rozwijając się przez dziesiątki lat, stała się jednym z najważniejszych centrów badawczych w świecie. Dużą w tym zasługą I. Pawłowa, kierującego w latach 1907—1936 laboratorium, a następnie Instytutem Fizjologii AN ZSRR. Druga praca zawiera biografię wielkiego uczonego, napisaną w sposób przystępny i przeznaczoną dla szerokiego rzesz czytelników.